

Pe urmele modernității

Constantin Schifirneț, *Modernitatea tendențială: reflecții despre evoluția modernă a societății* (Editura Tritonic, București, 2016)

Gheorghe-Ilie FÂRTE

Investigarea realității sociale îi pune pe cercetători în fața mai multor alegeri. Demersul științific poate fi desfășurat la nivel individual, infraindividual sau supraindividual. Faptele sociale supuse investigației pot fi predominant materiale și obiective sau preponderent imateriale și subiective. Abordarea faptelor poate fi eminentă descriptivă sau esențialmente normativă. Propozițiile de observație pot fi formulate într-un registru terminologic denotativ (orientat funciarmente către „adevărurile neutre“) sau într-un limbaj conotativ („încărcat“ de emoții și valori sociale). Explicațiile oferite în legătură cu stările de lucruri constatate pot fi de ordin cauzal sau de factură teleologică. Teoriile pot fi formulate astfel încât să poată fi supuse testării empirice și, eventual, infirmării sau ele pot fi concepute într-o relație de acomodare permanentă la datele factuale, astfel încât testarea empirică și respingerea să fie practic imposibile. Fiecare alegere pe care o face cercetătorul realității sociale determină natura obiectelor observate, relațiile dintre aceste obiecte, precum și metodele de confirmare, respectiv infirmare a coniecturilor formulate.

Fundamentată pe o solidă bibliografie referitoare la principiile, trăsăturile și tipurile modernității și redactată în urma unor temeinice reflecții metateoretice, lucrarea *Modernitatea tendențială: reflecții despre evoluția modernă a societății* (publicată relativ recent de sociologul și filosoful român Constantin Schifirneț) se dorește a fi instrument de determinare conceptuală a unui nou și actual tip de modernitate, anume modernitatea tendențială. Pretenția (justificată a) originalității și seriozitatea demersului de cercetare constituie un temei suficient pentru transformarea acestei lucrări în subiect de dezbatere, atât în mediul academic, cât și în sfera societății civile. În contextul acestui articol de opinie, nu ne propunem să facem un rezumat comentat al întregii cărți, cu atât mai mult cu cât însuși autorul ne oferă un crochiu al structurii argumentative în partea introductivă, dar și în secțiunea considerațiilor finale. Preferăm, în schimb, să discutăm avantajele și neajunsurile anumitor opțiuni teoretico-metodologice, conținutul principalelor

conjecturi formulate și validitatea unor argumente aduse în sprijinul respectivelor teze.

Eșafodajul lucrării pare să fie ancorat pe următoarele idei de bază: (1) ordinea modernă a societății a apărut în Europa Occidentală ca efect inevitabil al dezvoltării economice (pp. 12-13); (2) modernitatea „occidentală”/ „solid structurată”/ „clasică” s-a produs „de la sine, în mod natural, fără intervenția sau constrângerea prescrisă într-un proiect sau într-o strategie de modernizare special elaborată” (pp. 12-13; 19-20); cu alte cuvinte, modernitatea clasică ar fi o structură de ordine spontană, care a apărut ca rezultat neintenționat al acțiunilor voluntare întreprinse de actorii sociali din spațiul occidental; (3) modernitatea occidentală este, în mod esențial, „universalistă”, globalizantă, (p. 161), „expansionistă”, „expansivă” și „agresivă” (p. 130) întrucât acționează ca factor de presiune asupra celorlalte societăți, împingându-le pe calea modernizării, indiferent de nivelul dezvoltării economice și al bunăstării (pp. 12-13); (4) în societățile cu economie precară și rezistente la schimbare, modernitatea îmbracă forma „modernității tendențiale”, ce apare ca rezultat al unei succesiuni de proiecte de modernizare impuse (de sus în jos) de către „elitele modernizatoare” (p. 110); (5) modernitatea tendențială este efectul unei „modernizări în ariergardă” (p. 93), care produce transformări majore la nivel politic, instituțional și juridic, fără (sau înainte de) a contribui substanțial la dezvoltarea economică (integrală) a societății (p.92); (6) „modernitatea există în orice societate” chiar dacă valorile și standardele sale nu ființează peste tot în integralitatea lor (p. 12); (7) „[m]odernitatea tendențială ființează și în zone din statele cu o modernitate bine structurată” (p. 156); altfel spus, modernitatea tendențială este prezentă în anumite sectoare ale spațiului occidental în ciuda „organicității modernității sale” (p. 17).

În sprijinul acestor teze, autorul face câteva precizări menite să expliciteze conceptul de modernitate, discută câteva dintre tipurile de modernitate menționate în literatura de specialitate și prezintă într-o manieră contrastivă trăsăturile definitorii ale modernității occidentale, respectiv ale modernității occidentale. Astfel, *cluster*-ului conceptual al modernității este elucidat în corespondență cu trei *caracteristici* – „economii capitaliste industriale, organizarea politică democratică și o structură socială flexibilă întemeiată pe clase” (p. 21) –, patru *dimensiuni instituționale* – „capitalism, industrialism, control organizat și extins (în special controlul politic exercitat de către statul-națiune) și puterea militară industrializată” (p. 22) –, patru *aspecte specifice ale noii structuri sociale* – trecerea de la produse la servicii, creșterea ocupațiilor

manageriale și profesionale, dispariția locurilor de muncă agricole și a meșteșugarilor și conținutul informațional tot mai accentuat al muncii – (pp. 33-34) și 16 *principii* – primatul autonomiei individuale, umanitatea universalistă comună, raționalitatea, munca remunerată, egalitarismul, includerea funcțională, delimitarea naturii de societate, individualismul competitiv, protecția drepturilor la libertate, egalitate și la diversitate socială, secularismul, naționalitatea teritorială, statalitatea națională, auto-identificarea persoanei, protecția socială cuprinzătoare pentru toți cetățenii, progresul și dominația relațiilor de piață într-un stat construit în jurul principiilor capitalismului –, primele două dintre aceste principii fiind considerate fundamentale (p. 30). La acestea sunt adăugate instituțiile, practicile și credințele pe care Samuel Huntington le-a inclus în nucleul civilizației occidentale: moștenirea clasică, creștinismul occidental, limbile europene, separarea autorității spirituale de cea temporală, statul de drept, pluralismul social și societatea civilă, organisme reprezentative și individualismul (p. 32). În lista tipurilor de modernitate prezentate de autor apar modernitatea reflexivă, modernitatea lichidă, modernitatea organizată, modernitățile multiple, modernitatea asiatică (japoneză, comprimată, greșită și chineză) și modernitatea latino-americană (pp. 51-88). În sfârșit, contrastul dintre modernitatea clasică și modernitatea tendențială este evidențiat prin următoarele trăsături diferențiatore:

Tip de modernitate	Trăsături diferențiatore
Modernitatea occidentală	Procesele de modernizare se extind pe perioade lungi de timp; procesele de modernizare nu apar întotdeauna simultan; modernitatea este dominantă în toate structurile societății; modernitate finalizată; evoluție organică; ritm continuu și durabil de dezvoltare; economie capitalistă; industrialism; urbanizare; distrugerea țărănimii; stratificare socială funcțională; clasă de mijloc puternică; poziție dominantă a ocupațiilor manageriale și profesionale; dispariția locurilor de muncă agricole; funcționalitate instituțională; birocrație eficientă; democratizarea societății; societate civilă puternică; participare politică completă; persoane autonome responsabile pentru acțiunile lor; individualism, autonomia individului.

Modernitatea tendențială	Procesele de modernizare se derulează pe perioade scurte de timp; procesele de modernizare apar întotdeauna simultan; modernitate nu este dominantă în societate; modernitate nefinalizată; evoluție provocată prin proiecte de modernizare; ritm discontinuu și inconsistent de dezvoltare; economie de subzistență; agrarianism; ruralizare; ponderea ridicată a țărânimii; stratificare socială tradițională; clasă de mijloc în minoritate; poziție dominantă a ocupațiilor tradiționale; predominanța locurilor de muncă agricole; norme informale în relația dintre instituții și cetățeni; birocratie nefuncțională; tendințe către autoritarism; societate civilă incipientă; participare politică limitată; dependența majorității populației de acțiunile și deciziile statului; dependența individului de grup, colectivism.
---------------------------------	---

Diferențe între modernitatea occidentală și modernitatea tendențială

După cum se poate lesne remarca, autorul lucrării a mărit progresiv și spectaculos anvergura demersului său investigativ, asumându-și vulnerabilitățile inerente unui asemenea mod de abordare. Renunțând la ancorarea propriilor susțineri pe un fundament de date empirice suficient de consistent și mizând (aproape exclusiv) pe metoda analizei conceptuale, Constantin Schifirneț a reușit să confere plauzibilitate multora dintre tezele formulate, însă nu a izbutit să evite, întotdeauna, capcana speculațiilor nefondate și a afirmațiilor echivoce.

În cele ce urmează, aducem în atenție câteva dintre problemele care par să fi rămas nerezolvate pe parcursul lucrării, probleme care ar putea face obiectul unor reflecții viitoare din partea autorului. Ele ar putea constitui, de ce nu, și puncte de plecare ale unor dezbateri ulterioare pe tema modernității tendențiale.

Asemenea multor alți termeni din câmpul științelor socio-umane, termenii care formează *cluster*-ul conceptual al modernității funcționează mai curând ca semnificanți vizi sau flotanți (*empty signifiers*) decât ca instrumente de cunoaștere. Mergând pe linia lui Ernesto Laclau, am putea spune că termenul „modernitate“ are o capacitate referențială neglijabilă, în măsura în care nu are, în el însuși, o semnificație bine determinată, însă poate primi aproape orice semnificație. Multitudinea definițiilor stipulative și a celor de precizare date conceptului de modernitate, precum și proliferarea tipologiilor modernității evidențiază o capacitate referențială precară și, implicit, o valoare cognitivă redusă. Acolo unde nu putem indica în mod clar obiectul la care ne referim, descrierile, explicațiile și predicțiile cu privire la el pot fi puse sub semnul întrebării.

Autorul localizează modernitatea clasică sau bine structurată în spațiul Europei Occidentale, singurul spațiu în care modernitatea ar fi apărut și s-ar fi dezvoltat în mod organic. Or, Europa Occidentală a fost timp de secole o entitate *sui generis* extrem de eterogenă. Țările din acest spațiu au evoluat în direcții și ritmuri mult prea diferite pentru a fi integrate în același nucleu al modernității clasice. Am putea accepta la limită, spre exemplu, caracterul „solid structurat“ al modernității Țărilor de Jos sau Angliei, însă nu și pe cel al modernității Portugaliei. Pe de altă parte, modernizarea pare să fi atins valori și standarde foarte înalte în țări din afara Europei, precum Statele Unite, Canada și Australia. Prin urmare, corelarea modernității clasice cu o zonă geografică bine delimitată – Europa Occidentală – pare nejustificată.

Stabilirea unei corelații directe între gradul înalt de dezvoltare economică și nașterea ordinii moderne a societății echivalează cu asumarea unui gen de determinism economic. Or, la nivelul realității sociale, este practic imposibil de demonstrat că anumiți factori economici constituie cauza eficientă a unui fenomen social, cu atât mai puțin a unui fenomen compozit și intrinsec vag precum modernitatea clasică. Mai mult, istoria unor țări – precum China, Imperiul Inca sau Imperiul Aztec – ne arată că avansul economic nu-ți asigură precedența în cursa modernizării, iar situația prezentă a unor țări din zona Golfului Persic pare să ateste că dezvoltarea economică nu determină nici măcar trecerea la modernitatea tendențială. Accesul generalizat la „produsele modernității“ nu a condus la adoptarea valorilor, normelor și instituțiilor modernității. Ce e drept, dezvoltarea economică pare să se coreleze cu modernitatea, însă în ipostaza de condiție necesară și nu în cea de cauză eficientă. Având un grad înalt de complexitate, ordinea modernă a societății poate funcționa numai printr-un consum ridicat de resurse umane și economice (în special, financiare). Ea reclamă, astfel, un nivel minim al sporului demografic și al dezvoltării economice. (Anomaliile sesizate în țările cu „modernitate tendențială“ pot fi puse, în mare măsură, pe suprasolicitarea unei infrastructuri economice precare.)

Destul de discutabil ni se pare și caracterul „organic“ al modernității clasice în Europa occidentală, câtă vreme istoria consemnează nenumărate comotii sociale în cursul procesului de modernizare: rapturi, războaie, revoluții, războaie civile, regimuri dictatoriale etc. Cel puțin în țările latine ale Europei Occidentale, trecerea la ordinea modernă s-a făcut – în mare măsură – prin impunerea (cu violență a) unor proiecte de inginerie socială de către „elitele modernizatoare“. Revoluția Franceză este un exemplu concludent în acest sens. De fapt, atât în țările cu

„modernitate solid structurată“, cât și în cele cu „modernitate tendențială“, ordinea socială modernă s-a constituit în parte spontan și în parte prin implementarea unor proiecte de inginerie socială, cele mai multe dintre aceste proiecte având, de altfel, miriade de efecte neintenționate.

Indiscutabil, modernitatea occidentală a fost purtătoarea unui ethos universalist (asemenea Bisericii Catolice, de la care pare să fi preluat, în mod neintenționat, acest rol). Totuși, nu se poate spune că ea a fost (sau este) expansionistă și agresivă. Războaiele de agresiune, în general, și războaiele coloniale, în special, au fost provocate de agențiile statale (fie naționale, fie dinastice; fie moderne, fie non-moderne; etc.) încrezătoare în superioritatea mijloacelor militare de care dispun. Cu alte cuvinte, agresiunea a fost (și este) eminentamente politică, nicidecum modernă. Componenta specific modernă a colonialismului – indiferent dacă acesta este deschis sau mascat – se vedește în noile componente ale infrastructurii economico-sociale: companii, instituții administrative, școli, spitale, biserici, norme de politețe etc. (Evident, este întotdeauna de dorit ca aceste elemente ale modernității să fie adoptate liber, iar nu ca „adjuvante“ ale unor acte de agresiune.)

În general, trăsăturile modernității tendențiale sunt bine conturate și par să constituie conținutul unui concept consistent. Într-adevăr, societățile cu „modernitate de ariergardă“ manifestă simptome evidente ale coliziunii dintre infrastructura economică existentă și ordinea socială tradițională, pe de o parte, și noile valori, practici și instituții, pe de altă parte. Ar trebui recunoscut, însă, că leagănul modernității clasice – Europa Occidentală – a cunoscut „distrugerii creatoare“ similare cu cele pe care le experimentează societățile cu modernitate tendențială. Trăsăturile prin intermediul cărora autorul diferențiază modernitatea tendențială de modernitatea clasică – evoluție provocată prin proiecte de modernizare, ritm discontinuu și inconsistent de dezvoltare, economie de subzistență, agrarianism, ruralizare, ponderea ridicată a țăranimii; stratificare socială tradițională, clasă de mijloc în minoritate, poziție dominantă a ocupațiilor tradiționale sau predominanța locurilor de muncă agricole – au caracterizat cândva și țările Europei Occidentale.

Pe de altă parte, autorul include în rândul trăsăturilor diferențioare aspecte care se asociază doar *accidental* cu modernitatea. Spre exemplu, democrația – ca formă politică de organizare a societății – nu este o marcă a modernității clasice, după cum tendința spre autoritarism nu caracterizează în mod esențial modernitatea tendențială. Ce e drept, democrația pare să fie parte constitutivă a modernității în Statele Unite,

însă nu și în Europa (Occidentală), unde, timp de generații, modernizarea a progresat sub regimuri politice autoritare.

În sfârșit, afirmația că „[m]odernitatea tendențială ființează și în zone din statele cu o modernitate bine structurată“ (p. 156) estompează în mod nefericit linia de demarcație dintre cele două tipuri de modernitate, cu atât mai mult cu cât aceste macro-variabile erau oricum abstracte, compozite și vagi. În locul identificării unor „zone“ de modernitate tendențială în societățile cu modernitate clasică, ar fi fost, poate, preferabil să fie recunoscută aici coexistența (sau coprezența) unor valori, practici, norme sau instituții premoderne, moderne și postmoderne. Modernizarea nu a fost nicăieri atât de radicală încât să înlăture toate vestigiile trecutului și ar fi absurd să ne imaginăm că modernitatea reprezintă climaxul societății umane. Sutele de ani de modernitate nu au reușit să înlăture definitiv (nici măcar din Europa Occidentală) străvechea și deplorabila practică a sclaviei umane sau solidaritățile de tip feudal bazate pe legăturile de sânge și relațiile de vasalitate. Pe de altă parte, este foarte probabil să se fi insinuat atât în societățile occidentale, cât și în societățile cu modernitate tendențială destul de multe valori, practici, norme sau instituții postmoderne. Fiind, însă, imersați în fluxul dinamic al acestora, s-ar părea că suntem orbi la prezența acestora.

Prin intermediul observațiilor și opiniilor de mai sus, am încercat să atragem atenția asupra unei contribuții românești originale la studiul modernității, evidențind câteva dintre avantajele, neajunsurile și posibilitățile de dezvoltare ale demersului întreprins. Prin reducerea anvergurii cercetării, prin constituirea unui solid fundament de date factuale, prin discutarea metodică a posibilelor contraargumente și prin revizuirea tezelor care par să nu reziste testării empirice, cercetarea modernității tendențiale poate continua fructuos, sporind substanțial cunoașterea validă a acestui fenomen social.